

АЛЕКСАНДАР САША ГАЈИЋ
Институт за европске студије
Београд

УДК 130.2:94(4+7)
Оригиналан научни рад
Примљен: 11.01.2020
Одобен: 17.02.2020
Страна: 11-24

КОЛИКО ЈЕ ДАНАС РЕЛЕВАНТНА ШПЕНГЛЕРОВА КУЛТУРНА МОРФОЛОГИЈА?

Сажетак: Рад проучава значај и утицај Шпенглерове културне морфологије, објављене пре више од сто година, на савремене друштвене науке и њихова актуелна истраживања друштвених и историјских процеса. У првом делу рада даје се приказ друштвеног контекста у коме је настала Шпенглерова «Пропаст запада» као и њен утицај на савременике у западном свету, а затим се даје приказ Шпенглеровог животног пута и целине његовог дела. Други део рада посвећен је критичком приказу основних карактеристика Шпенглерове културне морфологије, као и питању колико је она употребљива за истраживање савремених цивилизацијских токова имајући у виду њихово коришћење од стране низа научних истраживача. У завршном делу рада се указује на читав низ савремених друштвених процеса које је Шпенглер антиципирао у свом кључном делу «Пропаст запада» и могућностима које његова културно-морфололошки проиступ отвара за њихова даља проучавања.

Кључне речи: Освалд Шпенглер, «Пропаст запада», културна морфологија, аналогија, цивилизације, цезаризам

У јулу месецу 1918. године крај Великог рата почињао је да се назире. Последње преостале енергије уложене у велике немачке офанзиве на Западном фронту потрошене су на неуспели покушај пробоја ка Ремсу (15-17 јула), након кога је уследила прва у низу успешних француско-америчких контраофанзива. Изложени сталним ударима, Немци били потиснути преко Марне. У овом периоду на обе линије фронта букнула је епидемија грознице која ће у наредних годину дана однети преко 20 милиона живота.

Управо у тим летњим данима у немачким књижарама се појавила прва књига „Пропасти запада“ Освалда Шпенглера. Овај до тада непознати аутор је у свом историјско-филозофском дебију храбро устврдио како је западна култура од времена Наполеона ушла у своју позну, цивилизацијску фазу након које јој следи неминовно одумирање и крај. „Шпенглерово пророчанство“ било је подупрто општом теоријом културе (ткз. „морфологијом културе“) која је, на основу аналогичности, уочавала законитости по којима култура, попут свих живих организама, пролази кроз развојне фазе рађања, раста, зрелости, опадања и смрти.

„Пропаст запада“ је представљала праву интелектуалну сензацију тог доба. За три године, прва књига је доживела више издања у тиражу од 55 хиљада примерака, док је друга књига, издата 1922. године, штампана у 50 хиљада примерака. Обе књиге су биле у најкраћем року превеђене и читане широм западног света, и међу најшим слојевима и у акадеској заједници. Практично да нема значајнијег мислиоца на старом континенту који се у међуратном раздобљу није осврнуо на Шпенглерове идеје. „Пропаст запада“ је изазвала бурне реакције и у САД, одмах по њеном објављивању 1926. године. Књига је значајно утицала на формирање тадашње младе генерације која ће изнедрити будуће значајне дипломате, научнике и политичаре као што су били Џорџ Кенан, Ханс Моргентау, Хенри Кисинџер,¹ Пол Нице и Рајнхолд Нибур. Приметан је и Шпенглеров директан утицај на дела значајних научника међуратног раздобља, у првом реду Арнолда Тојнбија («Истраживање историје»)² и Питирима Сорокина («Друштвена и културна динамика»)³.

Истовремено, тадашња америчка академска критика дочекала је Шпенглерово дело са неверицом, не знајући шта да ради са књигом пуном дубинских сазнања која је истовремено иновативна и потпуно у нескладу са до тада написаним и прихваћеним у научном мејнстриму (Стјуарт Хјуџис је нпр. сматрао да је књига «сувише метафизичка, превише догматска и, уз све поштовање, превише екстремна»)⁴. Једноставно, „Пропаст запада“ је била одвећ подупрta разним фактима да би била пређутана или олако одбачена као псеудонаучна од стране научне критике, а опет се у свему косила са погледом на историју и културу која је преовладала у САД. Неки међу критичарима, ипак, нису одолели да је дисквалификују због њеног песничког стила, због јаке сугестивности и општег утиска да се пре ради о уметничком него о научном делу. Главни разлог за неприхватање Шпенглеровог дела, међутим, није лежао ни његовом у стилу, ни методологији, нити у популаризаторима и епигонима који су са лакоћом у јавности добијали подсмешљиве квалификације „другоразредних шпенглероваца“ и „пророка пропасти“, већ у њеног садржини која се дубоко косила са базичним уверењима и дискурсима на Западу: са вером у линеарни ток историје и њен стални прогрес, као и са убеђењем о утицају индивидуалне слободне воље на ток историје. И европоцентризам и „амерички ексцепционализам“⁵ директно су произашли из прогресивистичке матрице коју се Шпенглер намерио оспорити. Због тога је после Другог светског рата, а нарочито после хладноратовског тријумфа САД, Шпенглер био скрајнут и пређутан у корист новијих либерално-прогресивистичких теорије друштвених токова чији је врхунац представљало Фукојамино учење о „крају историје“.⁶ Податак да су

¹ Кисинџер је, услед фасцинације Шпенглером, за свој дипломски рад на Харварду изабрао да пише тезу о међусобним утицајима Канта и немачког идеализма на Шпенглера и Тојнбија.

² Тојнби Арнолд, *Истраживање историје i-II*, Просвета, Београд, 1970

³ Сорокин Питирим, *Друштвена и културна динамика*, ЦИД, Подгорица, 2002

⁴ Merry W. Robert, „Spengler's Ominous Prophecy“, *The National Interest*, January/February 2013, no. 123, Washington DC, 2013, стр. 12

⁵ Lipset Martin Seymour, *American Exceptionalism: A Double Edged Sword*, Norton and Company, NY, 1996

⁶ Фукујама Френсис, *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, 2002

за преко 70 година на енглеском језику објављене само четири веће студије о Шпенглеру, довољно нам сам за себе говори.

Питања друштвеног пропадања и уочи и током тријумфалног периода либерализма, међутим, нису престајала да интригирају стручњаке: од Пола Кенедија („Успон и пад великих сила“)⁷, преко Цареда Дајмонда («Слом»)⁸, Питера Турчина („Рати и мир и рат“)⁹; Џозефа Теинтера („Колапс комплексних друштава“)¹⁰ до савремених, нешто блажих заговорника деклинизма (Фарида Закарије, Томаса Фридмана и Мајкла Манделбаума, Едварда Луса).¹¹ Велика већина њих се тек спорадично дотиче Шпенглера и његовог животног дела. Међу савременим стручњацима међународних односа, ретки су гласови који при проучавању цивилизација/култура изговарају његово име; па и тада, као у случају Роберта Каплана, они говоре о Шпенглеру као о „некада... пренадуваном, хипнотичном, дубоком и, у преводу на енглески, повремено неразумљивом аутору“.¹²

Ко је, уопште, био Освалд Шпенглер? Какво је учење изнето у његовом делу „Пропаст запада) и колико је оно релеватно за проучавање савремених историјских токова?

Шпенглеров живот и дело

Освалд Шпенглер је рођен 29. маја 1880. године у Блакенбургу, у централној Немачкој (војводство Брунсвик, у близини планина Харц) као друго од петоро деце (старији брат Бернард умро је убрзо након рођења, док су сва млађа деца биле сестре). Шпенглери су старином били скромна рударска породица чији су припадници у временима модернизације један по један постајали државни службеници: отац Бернард био је секретар у пошти, док је мајка Паулина потицала из уметнички надарене породице Гранцов, пореклом из Чешке, која је у 19. веку дала читав низ балерина и плесачица.

У Освалдовој десетој години породица Шпенглер се сели и Хал, универзитетски град, где он завршава гимназију. Већ у том узрасту Освалд показује јасна интересовања за класичне језике и математику, као и за уметност (поезију, музику итд). Под великим је утицајем Гетеа и Ничеа. Студирао је на више универзитета (Минхен, Берлин, Хал) где је узимао разноврсне курсеве (математика, филозофија, историја, језици), али без икаквог јасног усмерења ка једном научном пољу или дисциплини. Први покушај стицања докторског звања

⁷ Кенеди Пол, *Успон и пад великих сила*, ЦИД, Подгорица, 2003

⁸ Diamond Jared, *Slom*, Algoritam медија, Zagreb, 2008

⁹ Турчин Питер, *Рат и мир и рат*, Порта Либрис, Београд, 2006

¹⁰ Теинтер Џозеф, *Колапс комплексних друштава*, Наклада Јесански и Турк, Загреб, 2007

¹¹ Zakaria Fareed, *The Post American World*. W. W. Norton & Company, 2008, Friedman Thomas, Mandelbaum Michael. *That Used to Be Us: How America Fell Behind in the World It Invented and How We Can Come Back*. Macmillan. 2011, Luce Edward, *Time to Start Thinking: America in the Age of Descent*. Grove Press. 2012

¹² Merry W. Robert, „Spengler’s Ominous Prophecy“, *The National Interest*, January/February 2013, no. 123, Washington DC, 2013, стр. 12.

завршен је 1903. године неуспехом (уз образложење да његова теза о метафизичким основама Хераклитове филозофије «мада оригинална, нема довољно фуснота»). Због овог неуспеха му је трајно имакла академска каријера. Следеће године је, из другог покушаја, одбранио тезу о Хераклиту, а затим и другу дисертацију из биологије «Развој органа вида у вишим подручјима животињског царства»), чиме је стекао квалификацију предавача. Радио је као професор у реалним гимназијама, кратко у Сарбрикену и Дизелдорфу, а потом у Хамбургу (1908-1911) где је предавао природне науке, математику и немачку историју.

Након смрти мајке Паулине 1911. године (отац је умро још 1901), Освалд Шпенглер стиче наслеђе довољно да води скроман живот. Он напушта рад у гимназији и сели се у Минхен како би се посветио писању свог животног дела. Освалд у Минхену води усамљенички живот, прибављајући додатне приходе држањем приватних часова и писањем за популарне часописе. Када је 1911. године почео да ради на рукопису из кога ће настати „Пропаст запада“ толико је тешко састављао крај са крајем да није поседовао ни једну књигу. За три године први део његовог *magnum opus*-а био је мање-више написан, баш у тренутку када је избио Први светски рат. Шпенглер у лето 1914. године доживљава снажне личне ударце: због срчане мане одбијен је на војној регрутацији, док издавачи, листом обузети ратном еуфоријом, не показују никакво интересовање за објављивање његовог рукописа. Тек почетком 1918, последње године рата, он проналази издавача. Невероватан успех његове књиге у року од свега пар месеци као да је представљао заслужену награду за претрпљено чекање.

Већ следеће, 1919. године Шпенглер пише своју другу, краћу књигу („Прусијанство и социјализам“).¹³ Потом, на крилима свеевропског успеха, пише и други део „Пропаст запада“ коју завршава 1922. а публикује 1923. године. И она доживљава бурну рецепцију. У првим годинама Вајмарске републике, у којој је био проглашен за „водећег филозофа данашњице“, веома је политички актуелан: објављује бројне текстове у новинама, држи посећена предавања и истиче се као један од водећих интелектуалаца конзервативног „*Deutsche Bewegung*“-а у кога су се укључили разноврсни противници либералне демократије. Шпенглер отворено подржава успон генерала Ханса фон Зикта на место канцелара Вајмарске републике. Од 1925. године поново се враћа интензивнијем писању и проучавању ранијих периода људске историје - неолита и бронзаног доба. У каснијим годинама, објављује књиге „Човек и техника“ (1931)¹⁴, „Револуција још није завршена“ (1932)¹⁵, „Политичке списе“ (1932)¹⁶ и „Година одлуке“ (1933).¹⁷ Због последње књиге пада у немилост

¹³ Spengler Oswald, *Preußentum und Sozialismus*, C.H. Beck, Munich, 1920

¹⁴ Spengler Oswald, *Man and Technic: A Contribution to a Philosophy of Life*, tr. C. T. Atkinson, Knopf, 1932

¹⁵ Spengler Oswald, *Die Revolution ist nicht zu Ende*, Beck, Munchen 1932

¹⁶ Spengler Oswald, *Politische Schriften* Erstdruck, Beck, Munchen 1932.

¹⁷ Spengler Oswald, *Jahre der Entscheidung (The Hour of Decision* tr. CF Atkinson) Knopf, 1933

нациста. Иако изразити конзервативни мислилац који слави пруски менталитет (оличен у дисциплини, дужности и оданости ауторитету) и непријатељ Вајмарске републике, Шпенглер је годинама јавно износио свој крајње неповољни став о нацистима које је сматрао изданком уличног лумпенпролетеријата и бесловесних маса (називајући их подсмешљиво „пролет-аријевцима“). Нацистичкој расној доктрини Шпенглер се отворено изругивао, док је Хитлера видео као хистеричног демагога који није прави херој, онај који је потребан Немачкој, већ тек глумац херојства (називао га је „крештавим тенором“). Због јавних полемика са Алфредом Розенбергом, официјелним идеологом НСПД-а, нацисти су (додуше, безуспешно) покушали да спречи његов избор за сенатора немачке академије.

Током тридесетих година, Шпенглер је успео да се поново запосли, овај пут у «Ничеовом архиву» којим је руководила Елизабета, сестра славног филозофа. Након доласка нациста на власт, Шпенглерова последња књига „Час одлуке“ била је у року од три месеца повучена из продаје, а њему је понуђено да буде кооптиран у режим новонастајућег Трећег Рајха као добро познато јавно лице широм Немачке. Једноипосатни састанак са Хитлером, приликом кога му је Шпенглер поклатио примерак своје већ забрањене књиге, није донео никакве промене. Напротив, Шпенглер је био разочаран Хитлеровим малограђанским манирима који су га је само додатно утврдили у убеђењу да се клони нациста од којих се, сматрао је, није могло очекивати ништа добро.

1935. године, згрожен нацистичким покушајима банализације и фалсификовања Ничеовог учења, Шпенглер подноси оставку на радно место у „Ничеовом архиву“ и повлачи се у усамљенички приватни живот. Приходи од књига омогућавају му да напоскон почне да ужива у својој прикупљеној библиотеци, у којој припрема грађу за нова писања. У часовима одмора он се окреће слушању Бетовена и читању Молијера и Шекспира. Планинари обронцима Харца у родном крају. Дана 8. маја 1936. године, у педесет и шестог години живота, удара га инфаркт са фаталним исходом. Само неколико месеци раније, у једном приватном писму, Шпенглер је изено тврдњу како „од «хиљадугодишњег Рајха» за десет година неће остати ни камен на камену». Није дочекао да види како се ова прогноза буквално обистинила: тачно на девету годишњицу Шпенглерове смрти, након разорног Другог светског рата, Трећи Рајх је капитулирао након што је буквално био разорен до темеља.

Основе Шпенглерове морфологије култура

Осмишљавајући свој морфолошки приступ историји култура, Шпенглер је био убеђен да је на трагу открића које ће донети „коперникански преокрет“ у поимању историје: уместо „птоломејског“, европског, прогресивистичког приступа који историју види као линеарни пут од старог, преко средњег до новог века, он је заступао становиште које је разбијало ову схему у корист полицентричне историје култура. По Шпенглеру, све културе се развијају у оквиру животних циклуса („историја света је историја култура“). «Суштина

овог обрта састоји се у увођењу појмова истовремено, дисконтинуирано и изоловано уместо дотадашње «једноставне праволинијске прогресије». Шпенглер је дао решење по коме све велике творевине и облици друштва, привреде, политике, науке, уметности и религије настају истовремено у свим културама, али се тако и завршавају и нестају. То управо значи да унутрашњој структури једне потпуно одговара структура свих осталих и да нема ни једне појаве од суштинског значаја у историјској слици једне културе које не би било могуће наћи и у свим осталим (...) Када Шпенглер налази да се у старом веку могло наћи једно развиће „које потпуно одговара нашем сопственом“,¹⁸ западноевропском, његово схватање о друштву и историји показује се као циклично и он се недвосмислено прикључује оној историјској свести која почива на уверењу да је „број облика светско-историјских појава ограничен, да се векови, епохе, ситуације, личности по типу понављају.“¹⁹

Методу за морфолошко проучавање култура Шпенглер је пронашао код Гетеа и Ничеа („од Гетеа имам методу, од Ничеа начин постављања питања“),²⁰ док његов филозофски оквир потиче из немачког романтизма извученог из Фихтеове адаптације Канта. Материјални, механички свет феномена проучавају природне науке, објективно и помоћу експеримента. „Шпенглер одлази најдаље, тврдећи да је „наука“ о природи (сам Шпенглер ставља наводнике) „касни и пролазни феномен, који припада јесени и зими тих великих животних токова (тј. култура) и да она живи само неколико векова (...) као и да се у току тих векова њене могућности најзад исцрпљују (...) Тиранија разума коју ми не осећамо зато што сами представљамо њен врхунац, јесте у свакој култури епоха на размеђу између човека у пуној снази и старца (...) Њен најјаснији израз је култ егзактних наука, дијалектике, доказа, искуства, узрочности (...) егзактна наука иде у сусрет самоуништењу (Шпенглер, 2003а: 512, 571-572)“.²¹ Постојање је основни, динамички вид живота, а биће је секундарни, изведени и статични начин посматрања. Живот и историја не могу се посматрати другачије, већ уз помоћ осећања, интуиције и имагинације, а пре свега помоћу уочавања симбола. За Шпенглера историја је сагледавање, за разлику од природе која је сазната.²² Прави метод за изучавање живих, појавних облика-организама је аналогија. Све што живи, од јединки до виших видова постојања, пролази кроз развојни органски ритам - кроз фазе рођења, раста, зрелости, старења и умирања. Када Шпенглер употребљава термин „крв“, он нема расну или расистичку конотацију већ означава живот као отеловљени унутрашњи развојни смисао (нпр. неко становништво различитог порекла постаје „раса“ када усвоји уједињујућу идеју водилу свог живљења. Због тога, он нпр. каже да нису арабљанску културу створили Арапи, већ она Арапе).

¹⁸ Шпенглер Освалд, *Пропаст запада*, Кристали, Књижевне новине, Београд, 1989, стр. 65.

¹⁹ Тартаља Смиља, *Скривени круг*, Политеа, Београд, 1998, стр. 85.

²⁰ Шпенглер Освалд, *Пропаст запада*, Кристали, Књижевне новине, Београд, 1989, предговор другом издању, стр. 31.

²¹ Шљукић Срђан, «Културе и сукоби: Освалд Шпенглер», Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига XXXVII, Нови Сад, 2012, стр. 143

²² Шпенглер Освалд, *Пропаст запада*, Кристали, Књижевне новине, Београд, 1989, стр. 168.

„Шпенглер полази од светске историје као од процеса вечитог обликовања, чудесног настајања и нестајања и везује ту динамику за органске облике, за културе као „жива бића највишег ранга.“ Дефинисана као организам, као „прафеномен“ свеколике прошле и будуће историје свака култура – по Шпенглеру – има своју историју која је остварење онога што је њена могућност... Сада наместо људске историје ступају културни кругови, а историја човечанства постаје празна реч. Оно што остаје јесте историја једне културе и заједничке аналогне фазе развоја. Не остаје математика, већ математике, не број по себи, већ неколико светова бројева.“²³ По Шпенглеру, високих култура које се циклично смењују (пролазећи кроз органски ток рађања, раста, зрелости (испуњења), опадања и смрти) има осам: вавилонска, египатска, хинду, кинеска, мезоамеричка, класична (античка), арабљанска (магијска) и западна (фаустовска). Јужноамеричку (перуанску) културу Шпенглер није убрајао у високе културе, док је руску културу (коју, по њему, најбоље изражава „православље Достојевског“) сматрао да је млада, у фази свог уобличења.

Свака од ових култура садржи сопствено виђење простора које произлази из његовог „прасимбола“, онога који изнутра уобличава њен идентитет и утиче на сваки њен израз. «Египатска душа» себе види како се креће уском стазом живота како би досегла коначни свој суд, своју судбину. Кинеска култура живот види као пут (*тао*) који није одређен нужношћу, већ је само под утицајем пријатељске природе. Класична античка култура израста из „прасимбола“ присуства у садашњости, блиске затворености, дефинисаности. Магијска, арабљанска култура за свој прасимбол има „свод“, пећину - кроз коју се неизрецивост божанства спушта и делује на тварни свет. Западна, фаустовска култура - она које је настала у 10. веку у европском средњовековљу - проистиче из експанзивне „жудње за бескрајем“ услед безграничне усамљености трагичне западњачке душе.

Високе културе су самосвојне и изоловане; између њих нема суштинског прожимања и преношења стварног искуства и знања, већ само делимичног преношења форми, спољашњих утицаја. „Све културе, изузев египатске, мексичке и кинеске, стајале су под туторством старијих културних утисака; страни елементи појављују се у готово сваком од тих обликованих светова. Фаустовска душа готике, вођена већ арабљанским пореклом хришћанства у правцу страхопоштовања, зграбила је богату ризницу касноарабљанске уметности.“²⁴ Поред периферног преузимања културних форми које се потом превреднују у складу са оригиналним импулсима произашлим из «прасимбола», Шпенглер уочава и процесе културних «пseudоморфоза» – случајеве у којима форме једне културе, споља наметнуте, притисну другу културу не дајући јој да природно израсте из свог «прасимбола» и слободно се развија и расте.

Шпенглер дужину животног циклуса једне културе одређује у распону од 1000-1300 година, већ у зависности од своје посебности и вештине ношења са проблемима из фаза опадања. Тако је, према Шпенглеру античка култура трајала од 900 године пре Христа до 100 године по Христу; арабљанска

²³ Тартаља Смиља, *Скривени круг*, Политеа, Београд, 1998, стр. 88.

²⁴ Шпенглер Освалд, *Пропаст запада I*, Кристали, Књижевне новине, Београд, 1989, стр. 91.

почиње свој живот у првом веку и траје до око 1200 године, док западна, фаустовска култура настаје половином 10. века и требала би да, отприлике, постоји до 2200. године.

Када свака култура иживи и прође свој стваралачки зенит, њене стваралачке способности постепено опадају и она на крају умире. Период културног опадања Шпенглер види као прелазак културе у цивилизацију, коју дефинише као крајње и највише вештачко стање у којој живи припадници једне ослабљене културе. Неумитни прелаз из културе у цивилизацију Шпенглер аналошки проналази и у 4. веку пре Христа у антици, и, почетком 19. века, на Западу, у време Наполеонових ратова. Тада, уместо унутрашњег бујања које престаје, преостаје још само експанзивна тежња ка спољашњости. Цивилизацију сачињавају окоштале форме без креативног полета, оне које само успоравају декаденцију оличену у бројним процесима: кризама, ратовима, у расту мегалополиса који исцрпљују земљу и њене преостале виталне потенцијале. Западно „доба ратујућих држава“ почиње са Наполеоном. «Оно што карактерише наполеонизам је одлучујућа улога војске и амбициозних појединаца. Али борбе («зараћених држава») још имају неки виши смисао, оне одлучују не само судбину победника и поражених, него кретање културе, односно генерација после њих. До периода цезаризма сви ови сукоби су разјашњени, а размирице и борбе које ће уследити, не одређују ништа друго до расподелу моћи – «свашта се дешава и ништа се не догоди»».²⁵

Огромне армије увек су спремне на поход, флоте се стално обнављају; непрестано постоји надметање у опреми, спремности, бројевима, техници. Први век овог динамичког, фаустовског облика „ратујућих држава“ завршава се са Светским ратом. Шпенглер ни на овом месту не оклева да предвиђа наредна дешавања и каже да ће, пошто је принцип опште војне обавезе превазиђен, бити уведене мање, професионалне војске. „Доба ратујућих држава“ ће се наставити, у ратовима ће учествовати цео свет, сви континенти. «Велики светски градски центри моћи располагаће по својој вољи мањим државама, њиховом облашћу, њиховом привредом и људима – које ће постати провинција, објекат, средство за циљ“ (Шпенглер, 2003б: 548-549)».²⁶

Период цивилизације је доба владавине новца и његових полуга моћи, међу којима Шпенглер идентификује и демократију. Новац влада хаосом, јер у њему профитира. Житељи цивилизација постају бездушни, обескорењени, безбожни, који само иште «хлеба и игра» све док се цивилизацијско здање не сурва, а ове масе се претворе у фелахе – потомке одумрлих култура. Повратком народа у безисторијско стање културни круг се затвара и све почиње из почетка.

Пре коначне пропасти, цивилизација доживљава фазу своје позне стабилизације – «доба цезара» који ће солидификовати позно империјална здања најмоћнијих држава једне позне цивилизације. Ова фаза започиње отпором

²⁵ Вукадиновић Иван, *Савремени цезаризам и крај историје*, <https://www.vecnavatra.com/pdf/Cezarizam.pdf>, Приступљемо 04.01. 2020

²⁶ Шљукић Срђан, «Културе и сукоби: Освалд Шпенглер», Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига XXXVII, Нови Сад, 2012, стр. 148

«моћи новца» и огледа се у повратку моћи културног прасимбола. Отпор се постепено претвара у двобој: сукоб у коме «крв», то јест живот, виталитет, постепено надјачава новац. Победа виталитета се читава у успону цезара, вештих војних заповедника и политичких демагога који опчињавају масе својим успесима. Успону цезаризма допринеће политички хаос унутар и између држава. «Цезаризмом се назива начин владавине који је, упркос државно-правној формулацији, по својој унутрашњој суштини ипак потпуно безличан. Сасвим је неважно да ли Август у Риму, Хоанг Ти у Кини, Амосис у Египту, Алп Арслан у Багдаду заодевају свој положај у старинске називе. Дух свих тих облика је мртав. И зато су све институције, ма колико их они брижљиво одржавали, од тог тренутка остале без смисла и без праве важности. Важност има једино сасвим лична власт коју врши цезар или неко способан уместо њега. То је повратак из света савршеног по облицима у примитивност, у космичку безисторичност. Биолошки периоди времена опет заузимају место историјских епоха.»²⁷ Велики и енергични појединци ће се у хаосу издићи до власти у исцрпљеним друштвима и, након низа сукоба и преврата, донети какав такав «универзални мир» који ће масама омогућити периоде мира и жељене стабилности. Ову позну фазу једног културног циклуса карактерише повратак ауторитета и секундарне, «нове» религиозности - то јест покушај повратка културним изворима и старим симболима вере како би се на тај начин одагнао неизбежан крај. Шпенглер прогнозира да западна цивилизација улази у ову фазу на почетку 21. века и да ће она трајати још око две стотине године, када очекује смрт фаустовске културе.

Освалд Шпенглер се не зауставља само на одређивању епохе опадања и завршетка западне цивилизације, већ прогнозира успон нове, млађе и виталне културе у Русији. Она се, упркос псеудоморфолошким наслагама западне цивилизације, налази у својој раној, креативној фази уобличавања. Док се то не догоди, руски народ ће још генерацијама живети у ванисторијској равни, односно бити натеран да - упркос својој простој, примитивној души која се не уклапа у западне цивилизацијске форме – живи у вештачкој и лажној историји са својим бајковитим селима и неприродним, на силу подигнутим градовима. Раздор између Русије и запада је дубљи од верског: он је културни, историјски. Због тога све разлике између западних народа и њихових националних култура чине се ништавним када се оне успореде са Русијом. Шпенглер је веровао да је дубина руске душе нешто што је потпуно изван поимања западног, фаустовског, цивилизованог човека. У првом издању првог дела «Пропаст запада» из 1918. године, Шпенглер је на његовом крају додао и садржај другог дела који је тек требало да буде написан у наредним годинама, а за чије је завршно поглавља навео наслов „Русија и будућност“. Међутим, када је 1923. године жељно ишчекивани други део његовог животног дела угледао светлост дана, закључно поглавље о Русији је било изостављено. Остала је дилема да ли је - након свих предвиђања које је у свом *magnum opus* изнео - намерно прећута-

²⁷ Шпенглер Освалд, *Пропст Запада III*, Кристали, Књижевне новине, Београд, 1989 стр. 205-206.

но предвиђање о Русији било последица само његове несигурности да се упусти њено детаљније образлагање или је превладала Шпенглерова процена да ће ово ћутање (уз летимично указивање на самосвојност младе руске културе, попут казивања да је спаљивање Москве пред Наполеоном „моћни симболички акт примитивног народа“) снажније деловати него још неколико десетина написаних страница.

Колика су се Шпенглерове процене показале исправне и колико су употребљиве за проучавање савремених цивилизацијских токова?

И поред прећуткивања и маргинализације Шпенглеровог дела после 1945. године, не може се порећи да су неке од његових идеја извршиле снажан утицај на развој мисли о друштвеној динамици, на савремене деклинистичке теорије и посматрање историје и друштва у културно-цивилизацијском кључу. Шпенглерово одбацивање посматрања света у оквиру универзалне, прогресивистичко-европоцентричне парадигме у корист мултицентричног културног приступа (иако се његово име готово нигде есплицитно не наводи) постепено је почело да преовлађује у неким дисциплинама друштвених наука па и у целим наукама, посебно у савременом проучавању историје, у културологији, а делом и у међународним односима. Не ради се само о Тојнбијевом покушају да се у његовом дванаестотомном делу „Истраживање историје“ одговори на неке од контраверзи Шпенглерове културне морфологије са намером да се она надогради и пружи, ако не јасно линеарно историјско усмерење, а оно континуираност развоја кроз везивање културно-цивилизацијских творевина преко религијских фундамената и међусобних културних утицаја.²⁸ Сенка Шпенглеровог дела приметно је утицала на проучавање најшире културне историје код знаменитог француског историчара Фернана Бродела (од његове знамените студије „Медитеран“ па (наизраженије) до његовог дела „Историја цивилизација“) и целе „школе анала“. Познато дело „Сукоб цивилизација“ харвардског професора Семјуела Хантингтона у чијем се средишту налазе најшири религијско-културни идентитети који превазилазе међудржавне оквире и око којих се групише низ савремених суверених држава и политичких покрета директно је под утицајем Шпенглеровог погледа на историју. Штавише, Хантингтон цитира Шпенглера када износи своје уверење којим одбацује широко распрострањено пароксијално уображење како је европска цивилизација Запада постала универзална цивилизација света, надовезујући на то Броделову тврдњу како је „детињасто“ веровати да модернизација представља тријумф појединачне цивилизације која ће одвести ка крају мноштва историјских култура.³⁰

²⁸ Тојнби Арнолд, *Истраживање историје i-II*, Просвета, Београд, 1970

²⁹ Бродел Фернан, *Медитеран i-II*, Геопоетика, Београд, 2001; Braudel Fernand, *A History of Civilizations*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, 1993

³⁰ Хантингтон Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД Подгорица, 1998, стр. 59.

Напротив, Хантингтон - следећи шпенглеровске путоказе - осмишљава своју чувену тезу како се свет у постхладноратовској епохи не креће у правцу универзалног либералног мира, већ пут цивилизацијских сукоба посебно изражених дуж додирних простора између различитих цивилизација те да ће управо ове врсте сукоба обележити савремено раздобље. Иако су Хантингонове тезе изнете још 1993, у време тријумфализма либералног Запада дочекане са скепсом и одбацивањем у корист оптимистичко-прогресивистичког универзализма (најснажније израженог у „Крају историје и последњем човеку“ Френсиса Фукујама)³¹ историјска дешавања на самом крају 20. и првим деценијам 21. века показали су да је Хантингтон у многоме био ближи истини од његових противника и оспораватеља.

Такође, макар то многим не било радо да признају, неке од Шпенглерових значајнијих процена показале су се прилично тачним. „Као први, Шпенглер је са језовитом тачношћу предвидео низ дешавања на Западу током прошлог столећа, укључујући успон светских градова и „културу новца“, појављивање снажног феминизма усресређеног на жудње Ибзеновске жене, на снажан утицај новца у политици, на опадање фертилитета и прихватању авангардних културних сензибилитета од стране најширих народних маса, на развијање општег цинизма и космополитизма и приклањања пред уништавањем старих културних истина. Као друго, Шпенглер нуди моћни закључак када тврди да све то нису карактеристике и дешавања који се могу пронаћи у растућим цивилизацијама. Напротив, многи међу њима су знаци културне и друштвене декаденције и опадања. Према је прослављана идеја о прогресу закрилила ову истину од западног друштва, стварност је очигледна: западно културно опадање - онако како је разумевано и предвиђавано од стране Шпенглера – сада је потпуно.“³²

Данас су, уз идеолошке метанарације, све базичне идеје модерног запада у постмодернизму значајно доведене под знак питања, укључујући ту и идеју линеарног прогреса. Друштвени пејзаж садашњице не одаје одлике друштвеног развоја; читаве генерације одрастају у амбијенту перманентних криза мирећи се са судбином да ће живети горе и теже него њихови родитељи. Демократске процедуре и форме друштвеног уређење дубоко су компромитоване због моћи новца и нетранспарентних утицаја пре свега финансијских олигархија које се упиру да, што је могуће више, контролишу систем који се извгао у „постдемократију“³³ - у уређење у којој демократске институције слабе а извршна моћ се концентрише и подвргава вољи мимо изабраних представничких тела. „Ипак, овде видимо знакове да се земља креће у том правцу, што се огледа у све већој тенденцији бесправног присвајања власти од стране дела извршне власти, а на рачун конгреса, као и мирење Конгреса са овим трендом. То се види и у изузетном отимању дела власти од стране „Федералних резерви“ током неколико задњих година, чиме је заобиђен процес саглашавања Конгреса

³¹ Фукујама Френсис, *Крај историје и последњи човек*. ЦИД, Подгорица, 2002

³² Merry W. Robert, „Spengler's Ominous Prophecy“, *The National Interest*, January/February 2013, no. 123, Washington DC, 2013, стр. 17.

³³ Крауч Колин, *Постдемократија*, Карпос, Лозница, 2014

при давању средстава банкама за спровођење политике "квантитативног олакшања" у случају губитка новца. Поново, Конгрес је тихо прихватио овај „упад“ у свој уставни домен готово без подизања гласа.“³⁴

Несумњиво, јаз између отуђених олигархија и политичких елита и декласираних маса гласача је већи него икада, као и незадовољство које буја а које погодује настанку и процвату популистичких демократских покрета које желе да промене овакво заиста невесело стање. Да ли ће овакве тенденције довести до испуњавања Шпенгерових визија о потпуном колапсу демократије и успону цезаризма који ће одвести запад у његову позну, империјалну фазу у епохи после модерности, као и да ли су овакви развојни токови неминовне последице цикличног развоја друштва а не вољних одлука и друштвеног опредељивања - и даље су предмет контраверзи. Рађање нових популистичких покрета усмерених против отуђених олигархија и успон моћних појединаца склоних демагошком усмеравању масовног незадовољства, које са у другој деценији 21. века може уочити у крупним политичим догађањима попут доласка Доналда Трампа на место председника САД, успеху „Брегзита“ и таласу десног популизма у земљама ЕУ, јасни су симптоми који завређују да се проучавају и кроз призму Шпенглерових аналогија са сличним догађајима и процесима који су се дешавали у кризним временима неких других цивилизација и неких других историјских епоха.

Свакако, неке од Шпенглерових важних квалификација остају контраверзне и склоне даљем преиспитивању. То се у првом реду односи на природу цезаризма чији долазак на позном Западу Шпенглер прогнозира као извесан: нејасно је да ли се ради само повратку облицима личне владавине који превазилазе формалне надлежности функција које ће се у овом случају концентрисати, или се ради о групама људи - разним олигархијским круговима које владају кроз институције не укидајући их већ их декларативно чувајући, док их у пракси селективно употребљавају или пренебрегавају. Док у савременој политичкој стварности постоје знаке да се иде у сусрет првој опцији, друга опција је мање-више већ вишедеценијска стварност најмоћнијих западних друштава. У оба вида, „цезаристичко“ концентрисање власти, иза и мимо формално сачуваног институционалног поретка, суштински је разорно по исти тај поредак. Такође, остаје дилема и колико су у наступајућој друштвеној стварности ова два вида „цезаризма“ такмаци и непријатељи, а колико могу да савезнички кохабитирају будући на њихов веома различит однос према жељама маса.

Контраверзно је и питање природе „нове“ религиозности: колико она представља истински цивилизацијски повратак изворним спириталним усмерењима, а колико само формално позивање на традиционалне вредности и на обичајност? Колико ова религиозност представља тек пожељни друштвени чинилац за политичку стабилизацију и конзервацију, а колико продукт потраге кроз лавиринте духовног синкретизма којим обилују позна, отуђена цивилизацијска здања, која се само представљају древним и изворним? Фундаментално

³⁴ Merry W. Robert, „Spengler's Ominous Prophecy“, *The National Interest*, January/February 2013, no. 123, Washington DC, 2013, стр. 22.

листички покрети и кретања у правцу „десекуларизације света“ иду у прилог Шпенглеровим предвиђањима. Ипак, она нам остављају низ дилема пред суочавањем са увидима како се ови процеси дешавају неравномерно, са различитим интензитетом у оквиру савременог западног друштва (неупоредиво су израженији у САД него на европском западу). За овакво унутарцивилизацијско раслојавање по питању повратка религиозности Шпенглерова теорија није пружила никакве смернице, нити их је очекивала.

Такође, читав низ отворених питања оставља и садржина од Шпенглера прогнотиране „победе крви над новцем“. Како разумети природу живота/витализма који по Шпенглеру треба да однесе историјску превагу над моћи новца која злоупотребљава наслеђене облике цивилизацијског функционисања? Да ли само као победу политичких над економским мотивима, да ли реалног привређивања над финансијским капиталом (укључујући ту и интелектуални, креативни рад уз помоћ савремене технике) и мешетарским паразитирањем? Да ли савремене екстрактивне и прерађивачке индустрије заједно са високо-технолошком производњом представљају стварне наследнике биолошког витализма кога је Шпенгер пре читав један век везивао за тло, за земљу (као што је то некада била пољопривреда)? Да ли ће се из њиховог противљења апстрактном капиталу заиста произићи победа „крви над новцем“ – све то остају крајње отворена питања, подложна разноврсним тумачењима на које ће тек будућа времена дати назнаке смисленијег одговора.

Литература:

1. Braudel Fernand, *A History of Civilizations*, Penguin Books, Harmondsworth, Middlesex, 1993
2. Brodel Fernan, *Mediterran i-II*, Geopoetika, Beograd, 2001
3. Vukadinović Ivan, *Savremeni cezarizam i kraj istorije*, <https://www.vecnavatra.com/pdf/Cezarizam.pdf>
4. Diamond Jared, *Slom*, Algoritam medija, Zagreb, 2008
5. Friedman Thomas, Mandelbaum Michael. *That Used to Be Us: How America Fell Behind in the World It Invented and How We Can Come Back*. Macmillan, 2011
6. Kenedi Pol, *Uspomina na pad velikih sila*, CID, Podgorica, 2003
7. Krauč Kolin, *Postdemokratija*, Karpos, Loznica, 2014
8. Lipset Martin Seymour, *American Exceptionalism: A Double Edged Sword*, Norton and Company, NY, 1996
9. Luce Edward, *Time to Start Thinking: America in the Age of Descent*. Grove Press. 2012
10. Merry W. Robert, „Spengler’s Ominous Prophecy“, *The National Interest*, January/February 2013, no. 123, Washington DC, 2013
11. Sorokin Pitirim, *Društvena i kulturna dinamika*, CID, Podgorica, 2002
12. Spengler Oswald, *Preußentum und Sozialismus*, C.H. Beck, Munich, 1920
13. Spengler Oswald, *Man and Technic: A Contribution to a Philosophy of Life*, tr. C. T. Atkinson, Knopf, 1932
14. Spengler Oswald, *Die Revolution ist nicht zu Ende*, Beck, Munchen, 1932
15. Spengler Oswald, *Politische Schriften* Erstdruck, Beck, Munchen 1932

16. Spengler Oswald, *Jahre der Entscheidung (The Hour of Decision* tr. CF Atkinson) Knopf, 1933
17. Tartalja Smilja, *Skriveni krug*, Politea, Beograd, 1998
18. Teinter Džozef, *Kolaps kompleksnih društava*, Naklada Jesanski i Turk, Zagreb, 2007
19. Tojnbi Arnold, *Istraživanje istorije i-II*, Prosveta, Beograd, 1970
20. Turčin Piter, *Rat i mir i rat*, Porta Libris, Beograd, 2006
21. Fukujama Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 2002
22. Hantington Semjuel, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID Podgorica, 1998
23. Zakaria Fareed, *The Post American World*. W. W. Norton & Company, 2008
24. Šljukić Srđan, «Kulture i sukobi: Oswald Špengler», Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Knjiga XXXVII, Novi Sad, 2012
25. Špenlger Oswald, *Propast zapada*, Kristali, Književne novine, Beograd, 1989

HOW RELEVANT IS SPENGLER'S CULTURAL MORPHOLOGY TODAY?

Summary: The Paper examines the significance and impact of Spengler's cultural morphology (which was published over a hundred years ago) on contemporary social sciences and their current explorations of social and historical processes. The first part of the Paper gives an overview of the social context in which Spengler's "The Decline of West" originated, as well as its impact on contemporaries in the Western world, and then presents Spengler's life and his complete work. The second part of the Paper deals with a critical review of the basic characteristics of Spengler's cultural morphology and with the question of how useful it is for the study of contemporary civilizational trends, taking into consideration that it is used by a significant number of contemporary scientific researchers. The final part of the Paper highlights the variety of contemporary social processes that Spengler anticipated in his key work, "The Decline of the West," and the possibilities that his cultural and morphological approach opens for their further study.

Key words: Oswald Spengler, "The Decline of the West", cultural morphology, analogy, civilization, Caesarism